

*Mirosław Wiśniewski**

ODRĘBNOŚĆ ROZWOJOWA REGIONU ŁÓDZKIEGO. NIEWYKORZYSTANE DZIEDZICTWO KRÓLESTWA POLSKIEGO

1. WSTĘP

W kontekście przedmiotu dyskusji: „silna metropolia – silny region”, oraz związanych z nim haseł: „wiedza, innowacyjność, przedsiębiorczość” – artykuł ma zwrócić uwagę na znaczenie, jakie dla sukcesu rozwojowego Łodzi miała właśnie sfera niematerialna. To, że Łódź mogła powstać i powstała w bliskim sąsiedztwie miast o dawno ugruntowanej pozycji – Sieradza, Łęczycy, Łowicza, Rawy oraz Piotrkowa – tworząc centrum szybko rozwijającego się regionu gospodarczego, świadczy nie tylko o potencjale, jaki tu istniał, ale też o jakości działania, które ten potencjał wyzwoliło i dzięki któremu powstało główne miasto. Formowanie się samego regionu przechodzi jednak zmienne koleje losu.

Rolę administracyjną, w obszarze odpowiadającym jej ówczesnej randze gospodarczej, wyznaczył Łódź w 1919 r. awans do statusu miasta wojewódzkiego. Paradoksalnie jednak etap ten zbiegł się z wyhamowaniem dynamiki procesu rozwojowego miasta i – nieuchronnie – z wyhamowaniem procesu kształtowania się regionu gospodarczego. Podział administracyjny na „małe województwa”, wprowadzony w 1975 r. praktycznie zatrzymał proces budowy regionu gospodarczego. Przybliżony stan granic z lat 1919–1975 przywróciła kolejna reforma administracyjna – w 1999 r. Od tej pory do województwa łódzkiego – funkcjonującego, w zmieniających się granicach i z przerwą na lata 1975–1999 – odnosi się pojęcie „region łódzki”, w znaczeniu związanym z regionalną organizacją państwa, odpowiadającą organizacji państw UE. Ostatnie zmiany zastały miasto znowu w stanie kryzysu, tym razem najgłębszego. Łódź, sama będąc jeszcze miastem niedokończonym, stoi teraz przed kolejnym wyzwaniem – skonsolidowania „swego” regionu, będącego w istocie także *in statu nascendi*, bo spojonego głównie aktem administracyjnym.

* Dr inż. architekt, adiunkt Instytutu Architektury i Urbanistyki PŁ. Prowadzi pracownię „Mirosław Wiśniewski – Urbanistyka i Architektura”.

Pewnej wiedzy dotyczącej trudności – oraz ewolucji poglądów – w precyzyjnym określeniu związków Łodzi z jej otoczeniem dostarcza samo tylko prześledzenie etapów wprowadzania, od początku lat trzydziestych XX w., terminologii związanej z pojęciem regionu do języka planowania przestrzennego w Łodzi¹. W kategoriach związanych z administracją, gospodarką i planowaniem przestrzennym używane były pojęcia: „Region Miasta Łodzi” (1931 – bez bliższego określenia zasięgu), „Łódzki Okręg Przemysłowy (ŁOP)” (lata trzydzieste; obejmuje zespół miast przemysłowych rozwiniętych w XIX w. w otoczeniu Łodzi, w latach pięćdziesiątych sięgał dalej – do Łasku, Łęczycy i Brzeziny), „Wielki Region Łodzi” (lata trzydzieste; zasięg zbliżony do ŁOP – miasto i powiat Łódź z powiatami sąsiadującymi: brzezińskim, łaskim i łęczyckim), „Mały Region Łodzi” (lata trzydzieste; obszar porównywalny z Łodzią w obecnych granicach administracyjnych), „Łódzki Zespół Miejski” (1946; zasięg podobny do zasięgu ŁOP), „aglomeracja łódzka” (lata siedemdziesiąte XX w. – zasięg podobny do zasięgu ŁOP, w niektórych rozważaniach nawet ze Zduńską Wolą, Sieradzem, Łowiczem i Skierniewicami), „region łódzki” (pojęcie związane z obszarem województwa łódzkiego przed 1975 r.), „województwo miejskie łódzkie” (1975–1999; zasięg mniejszy od ŁOP – bez Koluszek), „region funkcjonalny” (obecne województwo łódzkie, od 1999 r.), „obszar metropolitalny” (zbliżony do ŁOP: Ozorków, Aleksandrów Łódzki, Konstantynów Łódzki, Głowno, Koluszki, Brzeziny, Zgierz i Pabianice²).

Wreszcie w 1999 r. pojawia się – w ramach *Kontekstu ustrojowego polityki przestrzennej państwa*³ – pojęcie „region metropolitalny” (obecne województwo łódzkie). Jest to wynikiem potrzeby ustanowienia nowoczesnej regionalnej organizacji państwa, odpowiadającej organizacji państw⁴ Unii Europejskiej. Przyjmując, że istnienie, jako instytucji, łódzkiego regionu metropolitalnego opartego na głównym mieście i przypisanej mu strefie wpływów i powiązań jest już faktem, oraz że jest on tożsamy z terytorium województwa, warto jednak przypomnieć, że:

1. Nie sposób mówić o województwie łódzkim jako jednolitym regionie fizycznogeograficznym, naturalnym, kiedy przez środek jego terytorium – rys. 1

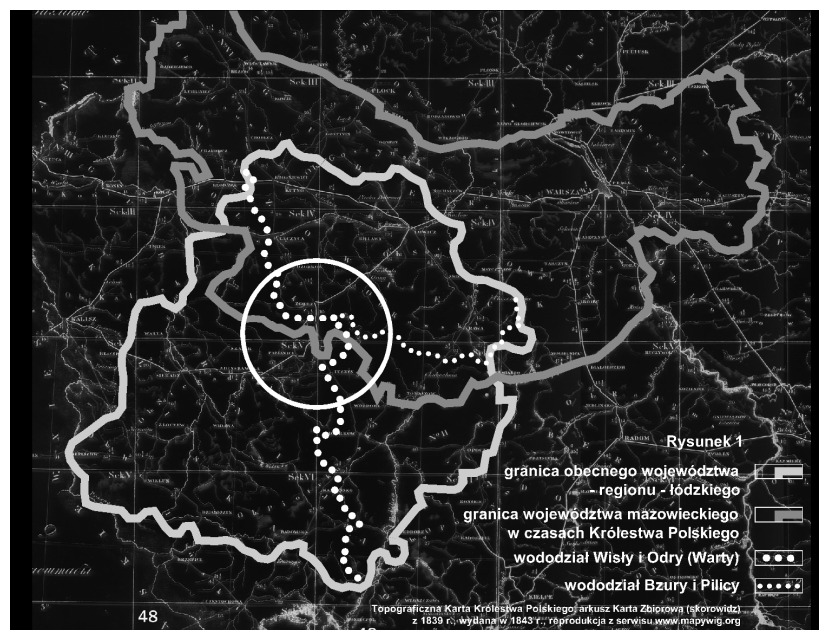
¹ O potrzebie opracowania planu regionalnego – w kontekście Łodzi – pisze Tadeusz Tołwiński w opinii z 1928 r., dotyczącej skorygowanego projektu planu ogólnego miasta z 1927 r. (Jastrzębska 1982).

² Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego (2002).

³ Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju (2001, s. 10).

⁴ „Nowy regionalizm – widzący w regionie wspólnotę mającą albo nawiązywać do ludowej tradycji z przeszłości albo realizować, w ramach działań podejmowanych przez wszystkich, jak najlepszą przyszłość gospodarczą – narodził się we Francji ok. 1960 r. Wykrystalizowanie się pojęcia regionu jako instytucji publicznej nastąpiło w 1972 r. W 1982 r. region zyskał nową rangę – jako szczebel w organizacji kraju” (Merlin, Choa y 1988, s. 571).

– złożonego z górnych partii zlewni rzek: Bzury, Pilicy oraz Warty – przebiega wododział (jakkolwiek Łódź zajmuje miejsce wspólne dla wszystkich zlewni)⁵.

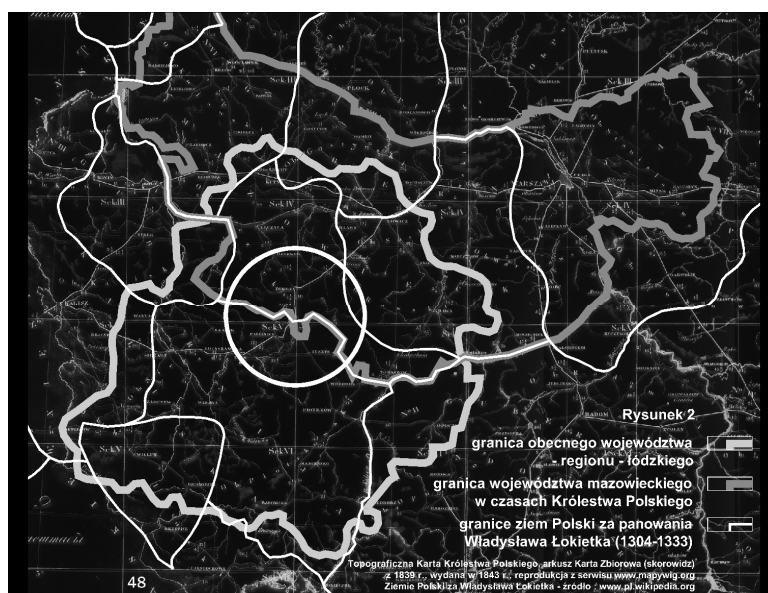
Rys. 1. Łódź i województwo łódzkie (oraz granica województwa mazowieckiego w Królestwie Polskim) na tle uwarunkowań geograficznych – wododziały i zlewnie rzek Bzury, Pilicy i Warty
Źródło: opracowanie własne

2. Województwo łódzkie nie jest bynajmniej jednolitą całością historyczną (rys. 2). Zasięgi historycznych obszarów administracyjnych (rys. 3) nie obejmowały ani jednorodnych cech geograficznych, ani kulturowych⁶. W najwęż-

⁵ Pojęcie regionu naturalnego, wyodrębnianego według zlewni rzek, rzeźby terenu, charakteru budowy geologicznej (według propozycji Philippa Buache – Merlin, Ch o a y 1988, s. 570), służące uporządkowaniu podziału administracyjnego oraz nawiązywania departamentów, wprowadzone zostało we Francji przez Konstytuante w 1790 r.

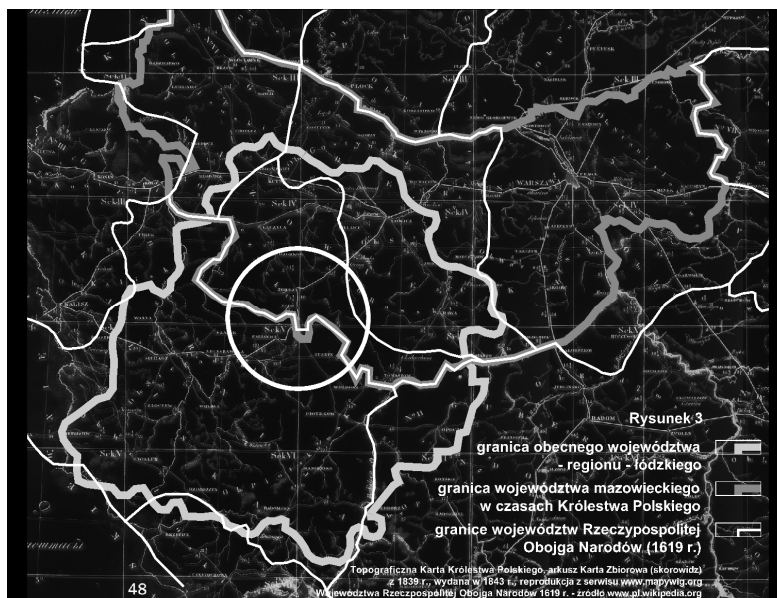
⁶ Jeśli województwa: rawskie (Rawa, Łowicz) i łęczyckie (Łęczyca, Brzeziny) zajmowały zlewnię Bzury, to sieradzkie – rozpięte było między Pilicą (Piotrków, Radomsko) i Wartą (Wieluń, Szadek); Opoczno zaś (Pilica) leżało na skraju województwa sandomierskiego. Także współczesne zasięgi nie były wyznaczone w sposób konsekwentny. Pomijając przypadek województwa miejskiego łódzkiego (1975–1999), należy zauważyć, że zgodnie z podziałem przyjętym po II wojnie światowej (utrzymanym do 1975 r.) oraz aktualnym (od 1999 r.) w skład województwa łódzkiego wchodziły powiaty: kutnowski, łowicki, skierniewicki i rawski, które przed wojną należały do województwa warszawskiego, oraz powiat opoczyński (przed wojną – Kieleckie).

szych i precyzyjnie określonych zasięgach, w zgodzie z geografią – tam, gdzie ciężar przeszłości i związki kulturalne wyznaczają strefy, w których świadomość terytorialna pozostaje silna i żywa – zachowały się regionalne odrębności kulturowe. Sama jednak Łódź powstała w specyficznej „pustce” – między Śląskiem i Mazowszem, między Małopolską z Ziemią Sandomierską i Wielkopolską z Kujawami. Miasto zaczęte, lecz niedokończone – dzieło kultury wielonarodowej, o szczególnym charakterze, ale dwukrotnie pozbawiane większości tych, którzy je tworzyli⁷.

Rys. 2. Łódź i województwo łódzkie (oraz granica województwa mazowieckiego w Królestwie Polskim) na tle uwarunkowań historycznych – podziały terytorialne w średniowieczu – ziemie (księstwa)
Źródło: opracowanie własne

⁷ „Miasto jest ludem” (Szekspir – Coriolan). Od roku 1823 do 1914 (18) liczba ludności wzrosła do 650 000 osób. Od 1918 r. do 1939 r. (45) – została odbudowana z 342 000 osób do 672 000. Od 1945 r. do 1989 r. miasto znów odbudowało liczbę ludności z 300 000 do 851 690 osób. Od 1989 r. nastąpiło zmniejszenie tej liczby do 815 271 (1997 r.) i 793 200 (2000 r.). Do 1914 r. połowę społeczności miasta stanowili Polacy, w drugiej połowie dominowali Żydzi i Niemcy; liczna była grupa Rosjan. Druga wojna światowa przyniosła eksterminację społeczności żydowskiej (prawie 230 000 osób), a w 1945 r. doprowadziła do opuszczenia Łodzi przez ludność niemiecką (stanowiącą w 1939 r. 9% jego mieszkańców). Po wojnie cała społeczność miejska budowana była od nowa. Zmieniło się wszystko, mimo że większość sfery materialnej miasta pozostała ta sama.

Rys. 3. Łódź i województwo łódzkie (oraz granica województwa mazowieckiego w Królestwie Polskim) na tle uwarunkowań historycznych – administracyjne podziały terytorialne – województwa – w Rzeczypospolitej Obojga Narodów
Źródło: opracowanie własne

3. Województwo łódzkie trudno również dziś uznawać za wyodrębniający się region gospodarczy⁸. Proces formowania się takiego regionu, zdominowanego przemysłem lekkim – tworzącego nie tyle system koniecznych i uzupełniających się powiązań rozwijających się miast, ile prezentującego korzyści skali oraz zasoby pracy – przerwany w wyniku I wojny światowej, przeszedł w fazę regresu wraz z końcem epoki industrialnej. Zatem w obecnym województwie łódzkim nie zachodzi całkowicie „czysty” przypadek zdominowania jakiegoś większego obszaru przez jedno miasto i jego przedmieścia. Tu są raczej odrębne miasta zdominowane przez Łódź. Na trudności z oceną – i zdefiniowaniem zjawiska – wpływa niewątpliwie zacierające tę odrębność miast chaotyczne rozpraszanie zabudowy, tworzące pozory przestrzeni zurbanizowanej, oraz widoczny brak ładu przestrzennego. Obecny okres może być tylko przesileniem przed nowym etapem budowy regionu gospodarczego, ale też nie musi prowadzić do sukcesu w tej budowie.

⁸ Według WEP region gospodarczy (ekonomiczny) to: 1) obszar stanowiący pewnego rodzaju całość funkcjonalną, określoną przez rozmieszczenie wzajemnie powiązanych jednostek gospodarczych (...); 2) część kraju wydzielona dla celów planowania i zarządzania gospodarką, ze względu na kształtowanie się terytorialnych kompleksów produkcyjnych.

2. SYTUACJA WYJŚCIOWA BUDOWY REGIONU ŁÓDZKIEGO

Sytuacja od początku nowego etapu rozwojowego regionu i jego metropolii należała do trudniejszych w skali kraju. Dowodzą tego analizy i diagnozy sporządzone w ramach Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego oraz Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Łodzi (obydwa dokumenty przyjęte przez odpowiednie samorządy w roku 2002).

Województwo łódzkie (region metropolitalny) stoi wobec poważnych problemów demograficznych. Maleje liczba ludności, utrzymuje się zjawisko emigracji kadr, wysokie bezrobocie, niekorzystna struktura zatrudnienia (mały udział usług w rynku pracy), niskie wykształcenie i niskie zarobki. Przy średnim w skali kraju odsetku ludności w miastach, ogólna liczba mieszkańców województwa zajmuje wysokie czwarte miejsce, co świadczy o relatywnie dużym rozproszeniu osadnictwa (i budownictwa). Województwo zajmuje przedostatnie miejsce pod względem zasobów wody i charakteryzuje się skromnymi zasobami surowcowymi, słabymi glebami, roślinnością silnie przekształconą oraz małą lesistością (ostatnie miejsce w kraju – 20%). Przy dużym udziale ludności żyjącej z rolnictwa prawie połowa gospodarstw zajmuje powierzchnię poniżej 5 ha (jedne z najmniejszych w kraju). Walory krajobrazu są silnie zdegradowane; do ochrony zakwalifikowanych jest 10% powierzchni województwa – znowu najmniej w skali kraju. Do tego należy dodać istotne braki w zakresie wyposażenia w infrastrukturę, zwłaszcza komunikacyjną⁹.

Podobnie mało korzystnie przedstawiała się sytuacja w samej Łodzi (Jewtuchowicz 1998, s. 449). Według statystyki, Łódź na tle 10 największych miast w Polsce w 1995 r. charakteryzowała się: najniższym wskaźnikiem zatrudnienia, najwyższym wskaźnikiem feminizacji pracujących, największą bezwzględną liczbą bezrobotnych, największym obciążeniem osób w wieku produkcyjnym osobami w wieku nieprodukcyjnym, najniższym przyrostem naturalnym, najwyższym wskaźnikiem rozwodów, najwyższym wskaźnikiem zgonów, najniższą przeciętną powierzchnią użytkową mieszkania. Towarzyszył temu niedorozwój funkcji metropolitalnych, niedostateczna dostępność komunikacyjna miasta znacznie utrudniająca wykorzystanie jego centralnego położenia, niski standard zamieszkiwania ludności i obsługi przyjezdnych, niewystarczają-

⁹ „Istotą polityki społeczno-gospodarczej województwa staje się zatem przekształcenie istniejącego regionu funkcjonalnego Łodzi w taki region społeczno-gospodarczy, w którym obok związków lokalnych rozwinie się świadomość regionalna ludności, dla której Łódź, z rozwijającymi się funkcjami metropolitalnymi, stanie się centrum integrującym społeczność województwa w jedną regionalną całość” (Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego (2002, s. 12).

jące tempo procesów unowocześniania bazy ekonomicznej miasta, niewystarczające tempo rozwoju otoczenia biznesu.

Łódź utraciła całkowicie swe specyficzne pierwotne możliwości rozwojowe w istocie już z chwilą wybuchu I wojny światowej. Od tej pory znajduje się w stanie permanentnej restrukturyzacji, tym trudniejszej, że połączonej z równoległym odrabianiem elementarnych zapóźnień cywilizacyjnych. Wewnętrzna sprzeczność pomiędzy dynamiką rozpraszania zabudowy i rozszerzania zasięgu problemów komunalnych, zajmowania pod ekstensywne i nieracjonalne formy zagospodarowania coraz większego obszaru z jednej strony, a wyczerpywaniem się formuły miasta przemysłowego z drugiej strony – pogłębia się. Przedłużający się stan nierównowagi dowodzi, że Łódź jest miastem, w którym wiele zapoczątkowano, lecz znacznie mniej dokończono. Wśród głównych problemów rozwoju i poprawy jakości struktury przestrzennej miasta (nadrzędnych dla wydobycia szans i atutów wobec przyszłości oraz dążeń do integracji miasta i regionu z Unią Europejską) należałoby wymienić problemy koncentracji i re-integracji miasta, skoordynowania rozwoju podsystemów i obszarów miejskich, poprawy jakości środowiska zurbanizowanego – poprawy jakości przestrzeni miejskiej i przywrócenia ładu przestrzennego oraz „miejskości”, eliminacji zagrożeń i ochrony środowiska przyrodniczego, poprawy jakości strefy nieurbanizowanej oraz modernizacji i restrukturyzacji miasta. Równie ważnymi są imponderabilia – problem aksjomatyki społeczno-politycznej i podstawowych zasad polityki przestrzennej razem z problemami skuteczności planowania oraz podstawowych zasad (założeń) rozwoju i restrukturyzacji miasta (Wiśniewski 1998, s. 15–60). Możliwości takiego rozwoju Łodzi oraz budowy regionu metropolitalnego nadal istnieją i jakkolwiek zaszło wiele niekorzystnych zmian, zyskały potwierdzenie w przywoływanej *Koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*.

3. WYDOBYCIE SZANS

Po wieloletnich studiach planistycznych oraz zabiegach, Łódź – położona w środku Polski, pomiędzy ważnymi centrami gospodarczymi (Warszawa, Poznań, Śląsk) – zyskała szansę znaleźć się również w środku ciężkości planowanych przedsięwzięć państwa w zakresie podstawowej infrastruktury komunikacyjnej. W takiej sytuacji, jeśli tylko powstające szanse zostaną zdyskontowane, zespół miejski, gromadzący milion ludzi, stworzy sam z siebie nadzwyczajne korzyści lokalizacyjne. Duże obszarowo województwo może przyczynić się do poważnego rozwoju funkcji metropolitalnych Łodzi. Łódź potrzebuje silnego historii regionu – kwitnącego Łowicza, Piotrkowa, Sieradza. Potrzebuje mocnych związków i koordynacji działań w ramach aglomeracji; z pozostałymi miastami stanowi prawdziwie unikatowy zespół architektury XIX w. Dla swego regionu

i dla siebie potrzebuje rozwoju funkcji metropolitalnych – kultury, nauki, informacji. Ciągłe potrzebuje szerszego otwarcia na świat, lepszej z nim komunikacji (w tym lepszych relacji ogólnopolskich np. z Wrocławiem, wykorzystania w relacjach międzynarodowych szansy w postaci rozważanego przebiegu trasy TGV w pobliżu Łodzi; stworzenia „niezakłóconej” obsługi połączenia: centrum Warszawy z centrum Łodzi). W swym otoczeniu i u siebie potrzebuje wreszcie czystej przyrody. Przedłużający się brak tych czynników oznaczać będzie zagrożenie dla jej rozwoju

Największym i najbardziej owocnym w przypadku powodzenia wyzwaniem dla Łodzi pozostanie wykreowanie tu – w naturalny sposób nawiązującego do jej historii i w naturalny sposób splecającego długi historii – miejsca (centrum) kontaktów kultur, które miasto stworzyły. Bez takiej głębszej treści historycznej, przestrzeń Łodzi odziedziczona po wieku XIX jest i pozostanie uboższa. Łódź – stolica regionu (...) – nie może, także dla tego regionu, pozostać tylko „regionalną”.

Bogactwem miasta, nadal, mimo licznych deklaracji, mało wykorzystanym i wyeksponowanym są obiekty i zespoły urbanistyki i architektury XIX-wiecznej. Dziedzictwo Łodzi, semiotycznie „czyste”, stanowi integralną jeszcze „całość”. Atmosfera tej XIX-wiecznej „całości”, nadająca miastu jego odrębny i wyróżniający w Polsce charakter, mimo iż zajmuje z górą kilkanaście procent obszaru całej strefy zurbanizowanej i tylko kilka procent całego obszaru miasta, jest tym, co Łódź ma do zaoferowania najcenniejszego i na taką skalę nigdzie niespotykanego. Jest to jednak majątek w najwyższym stopniu zagrożony, a główną przyczyną zagrożenia jest systematycznie pogarszający się stan techniczny substancji budowlanej i niezadowalający ogólny stan zagospodarowania obszaru starej Łodzi. Podobnie niewykorzystanym i zbyt mało eksponowanym atutem Łodzi jest jedyny w swoim rodzaju wątek miasta czterech kultur.

Uczestnictwo w kulturze, jej tworzenie, to najważniejszy probierz „miejskości” i w dłuższej perspektywie ta sfera powinna być traktowana jak podstawowy „czynnik miastotwórczy”, na równi ze sferą gospodarczą. Jest pilna potrzeba stworzenia mody na Łódź, objęcia i zagospodarowania przez jej społeczność całej spuścizny XIX w. jak własnej, nawet jeśli historia była inna. Łódź stanie się centrum kultury wtedy, kiedy do okien klatki schodowej pierwszej z brzegu kamienicy, np. przy ulicy Kilińskiego, powrócą witraże i nikt już ich nie będzie niszczył (Wiśniewski 1998, s. 15–60).

4. OBECNE PERSPEKTYWY WOJEWÓDZTWA

Powyższy opis, będący skądinąd konstatacją stanu przejściowego w wieloletnim, niepozbawionym zaniedbań procesie trudnej restrukturyzacji miasta, należy uzupełnić, niestety, o stwierdzenie aktualności i trwałości obserwowanych przed 12 laty tendencji. Większość szans i możliwości jeszcze istnieje,

jednak zmiany w stanie zagospodarowania nie wykazują poprawy. Coraz więcej domów – całych posesji – jest wyłączanych z użytkowania. Wyburzono, głównie z braku przygotowania odpowiednich instrumentów ochrony (całkowite zaniedbanie sfery planowania miejscowego), wiele pofabrycznych zespołów architektonicznych, bezcennych dla kultury i tożsamości miasta. W latach 1998–2002 zespoły te istniały jeszcze, nawet w większości pełniły swe pierwotne funkcje. Najważniejsze – zespół fabryczny Izraela Poznańskiego i fragmenty zespołu Scheiblera-Grohmana poddane działaniom rewitalizacyjnym – zostały zdeformowane w stopniu uniemożliwiającym zabiegi o wpisanie ich na listę dziedzictwa światowego UNESCO, a przecież 10 lat temu były w stanie predestynującym je do takiej formy ochrony.

Liczne ubytki w substancji historycznej nie są rekompensowane wystarczającą skalą nowych realizacji. Zmianie na lepsze nie uległa więc polityka przestrzenna, natomiast problem fundamentalnej nierównowagi pomiędzy pogarszającą się coraz bardziej kondycją historycznej, centralnej części miasta i nadmiernym rozwojem terytorialnym jego strefy zewnętrznej, pogłębił się. Poświadcza to trafność obserwacji zawartych w *Koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, dotyczących gospodarki rolnej Polski¹⁰ oraz pozwala postawić tezę, że kierunki działań wskazywane w *Koncepcji* w gruncie rzeczy nie są dotąd jeszcze realizowane. Listę problemów dających się zauważyć w rozbieżnościach pomiędzy deklaracjami tego – i innych, jak Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego czy Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Łodzi – dokumentu a rzeczywistymi działaniami gospodarczymi w przestrzeni należałoby poszerzyć o ich relacje wobec głównych przesłanek określających zespół strategicznych celów rozwoju (*Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju* 2001, s. 4) mówiących o „historycznej szansie i narodowej konieczności dynamizacji rozwoju Polski otwartej na globalny i europejski system gospodarowania i przełamania w ten sposób zapóźnienia cywilizacyjnego przez kształtowanie (...) przestrzeni czystej ekologicznie, która tworzy warunki stabilnego i wielopokoleniowo zrównoważonego rozwoju, (...) czy polityki ładu zintegrowanego określającej pozycję Polski na tle innych krajów europejskich¹¹.

¹⁰ (...) Urbanizacja przestrzeni ekologicznej atakuje najcenniejsze obszary przyrodnicze, zabudowując je na cele mieszkalnictwa i drugich domów letnich („daczowiska”). Dotyczy to szczególnie cennych pod względem przyrodniczym stref podmiejskich oraz starych i nowo powstałych terenów turystyczno-rekreacyjnych. Zabudowa degraduje te tereny pod względem wartości, dla których lokalizowano tam zabudowę, a także cały system ekologiczny w szerszym wymiarze przestrzennym (*Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju* 2001, s. 16–17).

¹¹ Ład zintegrowany będzie łączył w sobie: ład społeczny (...), ekonomiczny (...), ekologiczny (...) i ład przestrzenny (*Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju* 2001, s. 20–23).

5. PROBLEM TOŻSAMOŚCI

Organizacja regionu nie ma dostatecznie silnego oparcia ani w długotrwałych związkach historycznych (K o t e r 2002, s. 11–60), ani w uwarunkowaniach geograficznych. Jest tworem świeżym, opartym na istniejącym głównym mieście i przypisanej mu strefie wpływów i powiązań. Niski obecnie, w porównaniu z największymi miastami Polski, potencjał rozwojowy Łodzi musi obniżać potencjał regionu. Pożądana jest sytuacja odwrotna, generująca zjawisko synergii rozwojowej. Pożądane jest wykorzystanie wszelkich rezerw. Jakich rezerw? Skoro niemożliwe jest – poza podjęciem działań o charakterze naprawczym – stworzenie szczególnych, odrębnych warunków przyrodniczych, pozostaje sfera tożsamości kulturowej w zakresie mało związanym z tą odrębnością. W *Koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, w omówieniu głównych przesłanek określających system celów (strategicznych celów rozwoju), wymieniona została ochrona dziedzictwa kulturowego, która „poprzez niekonfliktogenne wkomponowywanie zagospodarowania kraju, regionów, miast i osiedli w przestrzeń historyczną kształtowałaby i utrzymywała tożsamość polskiej przestrzeni w systemie europejskim (...)” (*Koncepcji polityki przestrzennego...* 2001, s. 4). Z kolei w *Podstawowych uwarunkowaniach, celach i kierunkach polityki przestrzennego zagospodarowania kraju* mówiło się, że „Nowo wprowadzony w Polsce system organizacji terytorialnej państwa uwzględnia (...) w stosunku do szczebla regionalnego i lokalnego (...) istnienie warunków do odzyskania i umacniania tożsamości terytorialnej polskich obywateli jako wyrazu ich związków z określonym terytorium, z jego krajo-
brazem, historią, kulturą i wartościami, zarówno w skali regionalnej, jak i lokalnej, jednak bez utraty tożsamości ogólnonarodowej (...)” (*Koncepcji polityki przestrzennego...* 2001, s. 9–11). Łódź ze swym regionem dysponuje w tym kontekście znakomitym atutem w postaci „świetnej karty z dziejów planowania w Polsce” (O s t r o w s k i 1949, B o c h e ń s k i 1987), obejmującej okres Królestwa Polskiego.

„Świadomość terytorialna – jak pisze K. R e m b o w s k a (2002, s. 61) – stanowi część świadomości społecznej, która odnosi się do poczucia odrębności własnego terytorium i własnej grupy terytorialnej”. Autorka wyraża jednak obawę, że „w społeczeństwie industrialnym i postindustrialnym więzi emocjonalne i poczucie przynależności do terytorialnej zbiorowości społecznej, poza poczuciem przynależności do rodziny (dom) oraz społeczności narodowo-państwowej (naród, państwo) nie występują w świadomości jednostki” – więzi społeczności lokalnych z terytorium słabną. Na szczęście takich konstatacji nie potwierdzają jednak zarówno utrzymujące się na zachodzie Europy tradycje, jak i wszystko to co wydarzyło się po 1989 r. (z którego pochodzi ostatnia przywołana przez autorkę pozycja literatury) w Europie Wschodniej. Festiwal ludów

i państw małych, a przede wszystkim konstytutywne zasady organizacji UE, potwierdzają, że atmosfera, z której regionalizm powstał w XIX w. utrzymuje się w XXI w., a nowy regionalizm świadczy tylko o przejściu ze sfery idei do pragmatycznej codzienności.

Z omówienia przeprowadzonych przez autorkę badań wynika, że właśnie mieszkańcy regionu łódzkiego swego poczucia przynależności nie mają, a często nie umieją go określić. „Najwyższy poziom identyfikacji z grupami terytorialnymi prezentują mieszkańcy wsi, miast historycznych i miast peryferyjnie usytuowanych w województwie”. Jest to chyba normalne, gdyż te grupy pozostają „u siebie”, gdy mieszkańcy Łodzi są w dużej liczbie przybyszami. Martwi jedynie fakt, że ten „najwyższy poziom identyfikacji” jest w skali bezwzględnej niski. Wśród przyczyn tego stanu można wymienić – podaną w opisie badań (Rembowska 2002, s. 65–67) – niską wagę ocen walorów kulturowych i krajobrazowych, które nie są uznawane jako ważne podstawy więzi, oraz stwierdzenie, że elementem wiążącym jest wspólna historia. Wyjaśnieniem niskiego w istocie poziomu identyfikacji mógłby być zatem fakt, że na niską wagę ocen wpływają niskie walory krajobrazowe i kulturowe oraz słaba znajomość historii. Poprawa obecnego stanu rzeczy w tym zakresie powinna stać się celem priorytetowym samorządu regionu. Zwłaszcza – wobec uprawnionych podsumowań autorki mówiących o tym, że „poziom identyfikacji terytorialnej mieszkańców wpływa wprost proporcjonalnie na oceny regionu (...) Negatywna w większości waloryzacja kondycji zamieszkiwanych przez mieszkańców województwa łódzkiego regionów powoduje, że ocenia się równie pesymistycznie szansę na lepsze życie w przyszłości na tym terenie, a większość badanych deklaruje chęć opuszczenia dotychczasowych miejsc zamieszkania (...) większość badanych mieszkańców określiła region łódzki jako jednostkę podziału terytorialnego kraju, akcentując swój formalny, asentymentalny stosunek do niego¹² (...) Negatywne oceny dotyczyły również Łodzi – stolicy regionu łódzkiego”.

W podsumowaniu autorka pisze, że „region łódzki, który powstał w związku z bardzo dynamicznym rozwojem Łodzi i mniejszych ośrodków włókienniczych w XIX wieku, a którego ewolucja usankcjonowana została nadaniem miastu w 1919 roku rangi ośrodka wojewódzkiego, nie posiada historycznych tradycji regionalnych i specyfiki kulturowej” (Rembowska 2002, s. 75–76). Ze stwierdzeniem tym można zgodzić się w takiej części, w jakiej dotyczy ono tradycji oraz specyfiki regionu łódzkiego jako całości skupionej wokół Łodzi, natomiast nie można w zakresie dotyczącym poszczególnych części regionu o własnych, bogatych przecież tradycjach i specyfice. Te aspekty, zwłaszcza historycznych tradycji regionu – wszystkie fazy bycia razem i osobno, widoczne wyraźnie w subregionach – przedstawił w swym opracowaniu M. Koter

¹² Przy identyfikacji terytorialnej o charakterze subregionalnym lub lokalnym (por. Rembowska 2002, s. 73).

(2002). Specyficzną, odrębną cechą „nienaturalnego” regionu łódzkiego pozostaje fakt, że powstanie centralnego ośrodka regionu – Łodzi – jakkolwiek było wynikiem zaplanowanych precyzyjnie działań, było jednak „w naturalny sposób” nieuchronne, oraz fakt, że jego początki, jako świadomie budowanego regionu gospodarczego, przypadają – paradoksalnie – na okres poprzedzający narodziny regionalizmu.

6. ŚWIETNE LATA KRÓLESTWA POLSKIEGO

Geneza Łodzi przemysłowej przedstawiana jest w literaturze polskiej w długim ciągu racjonalnych działań politycznych i gospodarczych podejmowanych dla naprawy Rzeczypospolitej, których realizację rozpoczęto już w wieku XVIII i kontynuowano w okresach późniejszych (Ostrowski 1949, Bocheński 1962, Baranowski 1973) – Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego¹³. Szczególne zdynamizowanie procesów osadniczych nastąpiło w końcu XVIII i na początku XIX w. W latach 1783–1795, w formie tzw. osad olęderskich (lub też olenderskich czy holenderskich)¹⁴, po 1795 r. – w formie akcji rządowej prowadzonej w ramach osadnictwa „fryderycjańskiego”¹⁵. Głównym

¹³ Jakkolwiek O. Kossmann (1966, s. 54–55) reprezentuje pogląd odmienny – eksponuje nie tylko tezę o konstytutywnej roli niemieckiego prawodawstwa dla powstania Łodzi średniowiecznej, lecz także tezę o konstytutywnej roli niemieckiego osadnictwa dla budowy Łodzi przemysłowej, pomniejszając tym samym znaczenie działań podjętych przez Rajmunda Rembélińskiego (nazywa Łódź najważniejszym aktem, zwieńczeniem procesu niemieckiego osadnictwa).

¹⁴ M. Kotler (1998, s. 14) wyróżnia tu Holendry Chojeńskie, tj. Dąbrowę, Holendry Mileskie, czyli Janów i Henryków, Holendry Radogoskie, czyli złożony z czterech pasm osadniczych Żabieniec, Holendry Kałowskie, tj. Grabieniec, Holendry Stokowskie, czyli również wielopasmowy Antoniew Stokowski i Antoniew Sikawski oraz wspomina o kilku innych, niewymienionych; osady te, prócz nowej organizacji przestrzennej, odznaczały się nową organizacją gospodarczą oparta na oczyszczaniu i zastąpieniu trójpólówki płodozmianem. B. Baranowski (1973, s. 142–143) wymienia tylko Holendry Chojeńskie, Janów oraz Żabieniec; O. Kossmann (1935, na załączonej mapie *Siedlungsgang im Lodzer Urwald vom XIII Jh. bis zur Gegenwart*) umieszcza, wśród kolonii sprzed akcji rządowej: Grabieniec, Żabieniec, Antoniew-Sikawę, Dąbrowę, Janów, Olechów, a w sąsiedztwie dzisiejszego obszaru Łodzi: Bugaj, Brużyczkę, Rudę (k. Aleksandrowa), Aniołów, Piaskowiec, Grabinę (k. Byszew), Plichtów, Henryków (k. Brzeziny), Marianów, Adamów, Erazmów, Pawlikowice, Modlicę, Rydzyny, Gutów.

¹⁵ O. Kossmann (1935, na załączonej mapie *Siedlungsgang im Lodzer Urwald vom XIII Jh. bis zur Gegenwart*) umieszcza, jako kolonie powstałe pod rządami królewskimi (pruskimi) w latach 1796–1807: Nowosolną, Augustów, Starową Górę, w okolicy zaś: Pustkową Górę, Tkacz (ową?) Górę, Bukowiec, Borowo, Górę Zieloną (k. Bukowca), Wymysłów, Markówkę, Łaznowską Wolę.

punktem nowego osadnictwa miała być duża osada przeznaczana w przyszłości na miasto powiatowe Sulzfeld (właściwie Neusulzfeld – Nowosolna), która już w ostatnich latach XVIII w. przerosła Łódź zarówno pod względem liczby domów, jak i mieszkańców¹⁶.

Kontynuację akcji stanowiły przedsięwzięcia prywatne. W grudniu 1807 r. Ignacy Starzyński nadał w Ozorkowie grunta dziesięciu sukiennikom z Dąbia i dwu szewcom z Grabowa. Był to „pierwszy akt tworzący świadomie osiedle włókiennicze” (Bocheński 1987, s. 320–321)¹⁷. Za przykładem Ozorkowa powstaje prywatny Aleksandrów Łódzki, założony w 1816 r. przez Rafała Bratoszewskiego. W tym samym czasie na terenie województwa kaliskiego, także w wyniku działań prywatnych, staraniem jej właściciela Stefana Złotnickiego, w Zduńskiej Woli rozpoczyna się rozwój sukiennictwa (1816–1825) (Kossmann 1966, s. 65, Bocheński 1987, s. 358). Rząd, tworząc odpowiednie warunki, w latach 1818–1821 realizuje przebudowę traktu piotrkowskiego (Koter 1998, s. 153), o której Rajmund Rembéliński napisze: „Przeprowadzenie publicznego traktu przez tę posępną część obwodu łączyckiego było potrzebne nie tylko dla otworzenia komunikacji między Piotrkowem a Włocławkiem, która przed tym przedsięwzięciem była bardzo utrudniona, lecz też i dla ożywienia tamtejszej okolicy, w której dla taniości drzewa budowlanego i dla łatwości zakładania foluszów wielu fabrykantów sukiennych osiadło” (za: W. Ostrowski 1949, s. 38–39). U progu lat pięćdziesiątych XIX w. tak pisał O. Flatt: „Korzystne położenie Łodzi zwróciło uwagę rządu. (...) Jakoż na zasadzie postanowienia śp. Księcia Namiestnika królewskiego z d. 18 września 1820 r. ówczesne władze już w roku następnym¹⁸ zaliczyły Łódź do rzędu miast fabrycznych. Ten akt zaliczenia stał się dla Łodzi zakładem przyszłej pomyślności (...). Chciał jeszcze los, aby wykonawcą szlachetnych pomysłów Rządu był mąż, z rzadką trafnością postępowania głęboką znajomość potrzeb krajowych łączący: był nim ówczesny Prezes Komisji Województwa Mazowieckiego, Radca Stanu Rajmund Rembéliński.” (Flatt 1853, s. 18–19).

Dla Rajmunda Rembélińskiego, w czasie jego podróży inspekcyjnej po województwie, w lipcu 1820 r., szczególnie inspirującymi okazały się być prywatny Ozorków i założony za jego przykładem Aleksandrów Łódzki, liczący już wówczas 1083 mieszkańców (Ostrowski 1949, s. 41, 44). Już 1 września 1820 r. Rembéliński, w wyniku spostrzeżeń wtedy dokonanych, wystąpił do namiestnika Józefa Zajączka z memoriałem „w przedmiocie zaprowadzenia

¹⁶ Osada wytyczona w miejscu wcześniej istniejącej kolonii o nazwie Sulzfeld (wykazywanej na *Mapie Prus Południowych Gilly'ego*, O. Kossmann, 1966, s. 25); według B. Baranowskiego (1973, s. 143) Łódź prześcignęła Nowosolną dopiero po 1823 r., kiedy liczyła ok. 800 mieszkańców.

¹⁷ Według WEP Ozorków stał się osadą fabryczną od 1811 r., miastem od 1816 r.

¹⁸ Pomimo oczywistości tego stwierdzenia rok 1820 jest często podawaną datą „zaliczenia Łodzi do rzędu miast przemysłowych”.

fabryk sukiennych”, proponując przeznaczenie na cele osadnictwa przemysłowego pięciu miasteczek: Zgierza, Łodzi, Dąbia („które słusznie za matkę wszystkich osad sukienniczych w województwie tutejszym poczytać można”), Przedecza i Gostynina (Ostrowski 1949, s. 44–45).

O swoich ówczesnych działaniach Rajmund Rembieliński pisał w 1837 r. do Komisji Spraw Wewnętrznych: „Gdy urządzenie fabryk sukna do tego doprowadziłem był stopnia, że (...) główne miasto fabryczne Zgierz, nowourządzone i wybudowane, 760 dusz poprzednio liczące, już do 12 tysięcy czynnej ludności dochodziło, wówczas przedsięwziąłem był wprowadzić fabrykację bawełnianych i lnianych wyrobów. W tym celu obrałem był miasto Łódź, któremu znakomitą nadałem rozległość: tak dalece, że główna w nim ulica, cztery wiorsty wynosząca, równie jak wiele innych nowozałożonych obecnie rozmaitego rodzaju fabrykantami osadzoną została.” (Ostrowski 1949, s. 50–51). „Rembieliński zaplanował w Łodzi osiedle włókiennicze, z trzech części złożone: po pierwsze prządków plantatorów, bo aby było dobre płótno, musi być dobra przędza, a aby była dobra przędza, muszą być dobre odmiany lnu. Po drugie tkaczy. Po trzecie „fabrykantów”, czyli wielkich przedsiębiorców zdolnych biec i maglować wyrobione tkaniny.” (Bocheński 1987, s. 346). Łódź zaprojektowana została jako dobrze zorganizowana „taśma” produkcyjna (Ostrowski 1984, s. 17–34).¹⁹

Sukces Łodzi w początkowej wczesnoprzemysłowej fazie rozwoju był niewątpliwym. Tak widział to Oskar Flatt w 1853 r., choć zdania już wtedy były podzielone; inna była ocena rezultatu gospodarczego, inna – przestrzennego²⁰.

Na czynnik być może dla tego sukcesu najważniejszy zwrócił uwagę Stanisław Staszic, kiedy w 1825 r. pisał: „W Zgierzu znajduje się ten punkt, z którego szukający sukna w kilka godzin może zwiedzić największe nasze teraźniejsze sukiennicze miasta Ozorków, Koło, Dąbie, Przedecz, Gostynin, Łęczycę, Aleksandrów, Konstantynów, Łódź, Pabianice itp.” (Ostrowski 1949, s. 48). Tym samym stwierdził mianowicie, że zaplanowany rozwój regionu gospodarczego staje się faktem oraz że centrum tego regionu znajduje się w Zgierzu – nie w Nowosolnej, jak chciały władze pruskie w okresie 1794–1807, i nie w Łęczycy, jak początkowo myślał Rembieliński, lecz w Zgierzu (por. rys. 4), gdzie w 1821 r. zawarto tzw. umowę zgierską, będącą wzorcem dla innych miast i osad rządowych zawierających umowy osadnicze z przybywającymi z zagra-

¹⁹ Autor rozwija tę tezę, wysoko oceniając plan osady Łódki, także w zestawieniu z późniejszym planem *Cité industrielle* Tony Garniera.

²⁰ „Wrażenie powierzchowne – nieszczegółne: jest to wielkie miasto bez fizjonomii miasta wielkiego, żadna tu nie przemawia do ciebie spuścizna wieków upłynionych, tu sama teraźniejszość bez przeszłości i proza bez poezji. Miasto Łódź uważać można zbiorem małych miasteczek, wśród których ciągnie się jedna, przeszło półmilowa ulica jak długa nić”. „Jutrzenka” 1862, nr 51, według A. Ryńkowskiej (1970, s. 89).

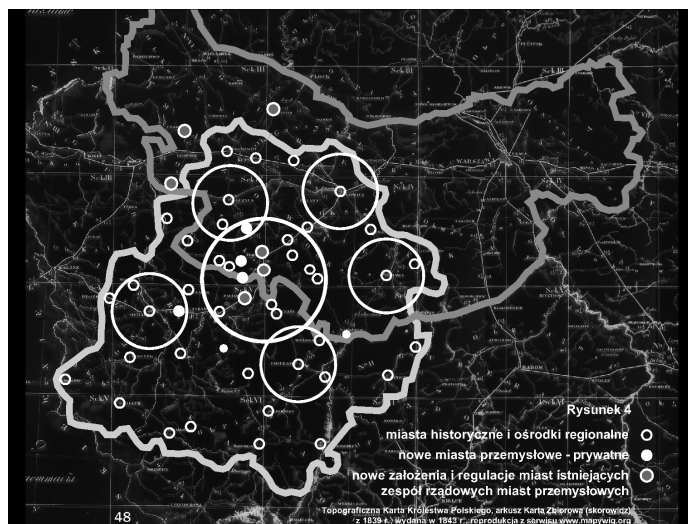
nicy sukiennikami. Zgierz nie utrzymał statusu głównego miasta regionu. Wyprzedziła go szybko, po powstaniu listopadowym, Łódź – dzięki bawełnie.

Fundament sukcesu Łodzi z pewnością współtworzyły: owa znakomita rozległość terytorialna, zwłaszcza „posiadeł wodno-fabrycznych” ze specjalnie urządzoną na przyjęcie poważnych przedsiębiorców kaskadą rzeki Jasień, forma przestrzenna organizmu miejskiego podporządkowana wymogom produkcji, świetna strategia oparta na precyzyjnym przygotowywaniu warunków oraz sprowadzaniu do osady Łódka przede wszystkim „grubych” fabrykantów²¹, oraz właśnie uwzględnienie w programie rozwojowym miasta produkcji tkanin z bawełny, w czym miał swój udział ówczesny minister spraw wewnętrznych Tadeusz Mostowski²². Rembieliński, dostrzegając rodzące się początki regionu przemysłowego – oraz trafnie lokalizując miejsce o największym potencjale dla funkcji ośrodka centralnego regionu i w znakomity sposób do tego celu je przysposabiając – antycypował i wykorzystywał w praktyce prawidłowości określone dopiero w późniejszej o ponad sto lat teorii W. Christallera (1933)²³. Sam zaś fakt, że w powstającym regionie gospodarczym jeden ośrodek zdominował inne, stając się centrum układu, wyniknął z nieuchronności budowy hierarchii administracyjnej i handlowej miast i terytoriów. Łódź jako ośrodek wyższego rzędu mogła powstać dlatego, że zajęła miejsce centralne wobec innych, już istniejących ośrodków. W centralnym dla istniejącej sieci miast punkcie powstał więc, jako naturalne jej uzupełnienie, ośrodek o randze przerastającej rangę tych miast. Z prawdopodobieństwem graniczącym z pewnością można uznać, iż nie tylko sam Rembieliński, lecz wcześniej również okupanci pruscy – jakkolwiek oczywiście bez teorii Christallera – umiejętnie ocenili istniejącą tu sytuację, pewną „masę krytyczną” osadnictwa i małych miast, i dlatego podejmowali próby (Nowosolna, Zgierz, Łódka) zainicjowania rozwoju takiego właśnie centrum regionu. Rembieliński jednak trafił najlepiej (rys. 5). Dostrzegł pole morfogenetyczne o największym potencjale i wybrał je na miejsce przyszłego centrum regionu. Teza Oskara Kossmanna, że Łódź jest tylko prostym zwieńczeniem procesu niemieckiej kolonizacji, nie potwierdza się. Dla pełnego sukcesu niezbędna była intuicja i energia Rembielińskiego oraz walor intelektualny koncepcji rządowej, fascynujący badaczy i kronikarzy poczynając od Oskara Flatta.

²¹ Kopisch (len) i Wendisch (bawełna), z których każdy, zgodnie z umową, miał zapewnić następnie pracę setce rzemieślników indywidualnych, rozlokowanych nawet poza Łodzią; taką samą strategię (przypadek Della, oraz koncepcja tzw. klastrow) zaproponowała Łodzi na początku XXIW. specjalnie wynajęta kanadyjska firma konsultingowa Mc Kinsey.

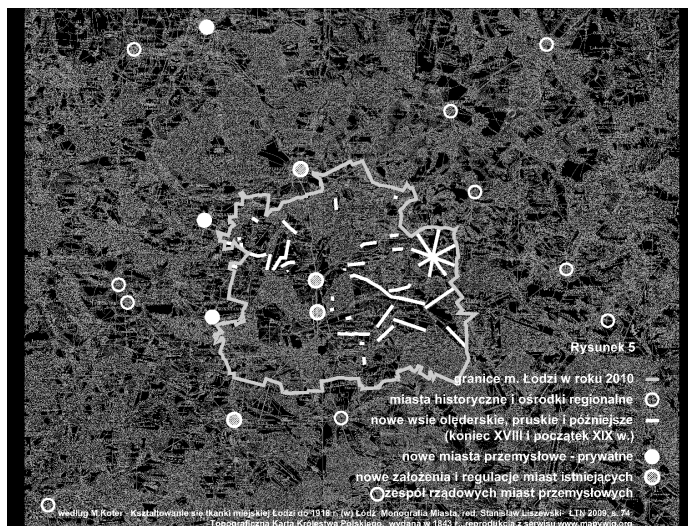
²² „Len nie ma przyszłości” powiedział, odmawiając podpisania umowy na budowę zakładu apretury lnu i udzielenia na ten cel pożyczki o którą ubiegał się Rundzieher” (B o c h e ń s k i 1987, s. 355).

²³ Takiej próby wyjaśnienia niezwykłego sukcesu rozwojowego miasta autor artykułu w literaturze dotyczącej Łodzi nie znalazł.

Rys. 4. Rozmieszczenie miast historycznych (punkty białe), prywatnych z początków XIX w. (punkty czarne) oraz nowych miast rządowych (w tym „nowych” miast Zgierza i Pabianic) na tle granic obecnego województwa łódzkiego (oraz granic województwa mazowieckiego w Królestwie Polskim); widoczne hipotetyczne strefy ciążenia i wolne „pole morfogenetyczne” (Łódź) – w centrum

Źródło: opracowanie własne

Rys. 5. Rozmieszczenie nowych kolonii z przełomu XVIII i XIX w. oraz miast historycznych (punkty szare), prywatnych z początków XIX w. (punkty czarne) i nowych miast rządowych („nowych” miast Zgierza i Pabianic) na tle obecnych granic miasta Łodzi; widoczne wolne „pole morfogenetyczne” w centrum

Źródło: opracowanie własne

W podsumowaniu należałoby stwierdzić, że ten nie do końca uświadomiony „mit założycielski” miasta, razem z jeszcze zachowanymi – ale w zastraszającym tempie ginącymi – materialnymi formami historycznej urbanistyki i architektury Łodzi oraz regionu stanowi nadal niewykorzystane²⁴, a zagrożone dziedzictwo Królestwa Polskiego. Z nim – budowa regionalnej tożsamości może być o wiele łatwiejsza; bez niego – nieskończenie trudniejsza.

LITERATURA

- Baranowski B., 1973, *Łódź rolnicza (od połowy XVI do początku XIX w.)*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- Bocheński A., 1987, *Wędrówki po dziejach przemysłu polskiego*, t. 1, Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa.
- Christaller W., 1933, *Die Zentralen Orte in Sudddeutschland*, Iena.
- Flatt O., 1853, *Opis miasta Łodzi pod względem historycznym, statystycznym i przemysłowym*, Warszawa (reprint 1980, Wyd. Artystyczne i Filmowe, Warszawa).
- Kossmann O., 1935, *Der Siedlungsgang im Lodzer Urwald*, [w:] *Deutsche wissenschaftliche Zeitschrift für Polen*, Verlag der Historischen Gesellschaft, Poznań.
- Kossmann O., 1966, *Łódź eine historisch-geographische Analyse*, Holzner-Verlag, Würzburg.
- Koter M., 2002, *Historyczne uwarunkowania kształtowania się struktury terytorialnej regionu łódzkiego*, [w:] Jewtuchowicz A., Suliborski A. *Struktury i procesy kształtujące łódzki region społeczno-gospodarczy*, Zakład Ekonomiki Regionalnej i Ochrony Środowiska UŁ, Łódź.
- Merlin P., Choay F., 1988, *Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement*, Presses Universitaires de France, Paris.
- Ostrowski W., 1949, *Świetna karta z dziejów planowania w Polsce 1815–1830*, Towarzystwo Urbanistów Polskich, Warszawa.
- Ostrowski W., 1984, *Pozycja Łodzi w dziejach budowy miast*, [w:] *Miscellanea Łódzkie*, t. 1, Łódź.
- Rembowska K., 2002, *Tożsamość terytorialna mieszkańców województwa łódzkiego*, [w:] Jewtuchowicz A., Suliborski A. *Struktury i procesy kształtujące łódzki region społeczno-gospodarczy*, Zakład Ekonomiki Regionalnej i Ochrony Środowiska UŁ, Łódź.
- Rynkowska A., 1970, *Ulica Piotrkowska*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.

²⁴ Na przykład w formie szlaku turystyki przemysłowej, podobnego do Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego, funkcjonującego, od roku 2006, w sieci European Route of Industrial Heritage

Materiały źródłowe

- Jastrzębska E., 1982, Rozwój myśli urbanistycznej i zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym miasta Łodzi – część I (lata 1918–1939); maszynopis, Archiwum Wyd. Architektury i Urbanistyki Urzędu Miasta Łodzi, Łódź.
- Jewtuchowicz A., 1998, Ocena stanu gospodarki Łodzi, [w:] Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Łodzi, t. 2, Łódź.
- Koter M., 1998, Rozwój przestrzenny a rozwój urbanistyczny Łodzi, [w:] Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Łodzi, t. 6, Łódź.
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Łódzkiego, 2002, Zarząd Województwa Łódzkiego, Łódź.
- Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju – Załącznik do obwieszczenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 lipca 2001 r., Mon. Pol. nr 26, poz. 432.
- Wiśniewski M., 1998, Uwarunkowania wewnętrzne, [w:] Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Łodzi, t. 10, Łódź.

Mirosław Wiśniewski

**DEVELOPMENT DISTINCTION OF THE ŁÓDŹ REGION.
UNUSED HERITAGE OF THE POLISH KINGDOM**

(Summary)

The term *Łódź region* connected to the regional organization of the country appears in 1999 according to the organization of the EU countries. It refers to the Łódź voivodeship which has functioned, within a bit different borders however, since 1919 with a small break from 1975 to 1999.

The above mentioned voivodeship is not a natural region of either physical or geographical properties as it is situated in the main watershed of Poland, in the keystone of the watersheds of three rivers: Bzura, Pilica and Warta. Nor is it a homogeneous historical unity. After all historical divisions corresponded with neither geographical nor cultural properties of regions.

What is extremely interesting about the history of Łódź is the fact that it was established in such a place which created a center of rapidly developing economic region. The next historical paradox is that the administrative distinction of the region as well as a formal recognition of Łódź as its capital happened in a time when the conditions supporting the development of the city and region changed dramatically due to the World War I. Since then Łódź has been in a state of permanent restructuring linked with making up for the civilization losses occurred in the nineteenth-century city eruption. The insufficiency of the restructuring actions towards the historical part of the city as well as uncoordinated development of its outer area (which was the outcome of mistakes in planning and land development) led to a regression phase of the city and its region in the final period of industrial age (which was also the end of the communist

regime). *Study of conditions and urban arrangement directions of the city of Łódź* accepted by the Łódź City Council in 2002 (main designer – Mirosław Wiśniewski), which the talk will touch upon, as well as the *Voivodeship arrangement plan* passed by the Same of Lodz Voivodeship in the same year describe not only the scale of the development problems but also the aims of the land policy. Apart from the problems of the material sphere, the most crucial point at present is, as the research shows (Krystyna Rembowska), the problem of low *territorial consciousness*, (...) *feeling of our own territorial distinction and our own territorial group* – the problem of lack of identity.

The paper suggests that the material evidence (architectural heritage) as well as the elements of the “founding myth” of the city and region should be used in a greater degree in the process of building the regional identity. Those two points would help present the role which the strategy of the Polish Kingdom government played in the years 1815 – 1830 in the beginning of the development of industrial Łódź – especially an ingenious plan of the Head of Mazowieckie Voivodeship Committee (Voivode) – Rajmund Rembieliński. The paper also includes the thesis that Rembieliński, while establishing a set of industrial cities and creating the conditions for their development, very accurately predicted the future structure of the set. As a “background” of the region capital he used the already existing “colonies”, which were being established from the Poniatowski’s period to the times of the Prussian annexation (1793-1807) as well as private industrial cities build in the times of the Duchy of Warsaw (Ozorków) and the beginnings of the Polish Kingdom (Aleksandrów Łódzki and Zduńska Wola). He made the right choice of the place for the region capital by localizing its center first in Zgierz (1820) and right after that (in the years 1823-25) in Łódź. The choice was much better than the one by the Prussian authorities which wanted to make Nowosolna a capital. A very rapid development of Zgierz confirmed the correctness of the decision. Yet it was seen even better in Łódź, where its founder equipped the city in an unmatched assets based on a well-thought-of strategy and a finessed work. Among the most essential ones we can mention: spatial form of the city organism which was strictly subjected to the production needs and territorial immensity of the areas designed specifically for industry with specially arranged cascade of Jasień river to receive important clients. Moreover we must mention the invitation of important industrialists of those times since the very establishment of the city and, last but not least, taking into consideration the production of cotton fabrics in the city development plan. The author also advances a thesis that Rembieliński, having noticed the beginnings of the industrial region as well as having localized and adapted a place of the greatest potential for becoming a central point of the region, managed to anticipate and put into practice the ideas set in the theory (established over one hundred years later) by Walter Christaller (*Die Zentralen Orte in Suddeutschland*, Iena 1933).